

מ ב א

מאת הרב דניאל ב"ר בונם שוורץ

א.

מגדולי ישראל שחיו בזמנם של רבותינו בעלי הפירושים על השולחן-ערוך, היו ר' יעקב מלובלין ובנו ר' אברהם יהושע העשיל – שנודע בשם רבי העשיל מקראקא. פירסומם היה רב בשל היותם רבנים בקהילות עתיקות ומלאות בתלמידי-חכמים, שרבנים גדולי-עולם ישבו על כסא הרבנות בהן. ייחוס משפחתם הגיע עד למהר"י וויל (מהרי"ו) תלמידו של המהרי"ל, וממנו למעלה עד למהר"ם מרוטנבורג.¹

אביו של ר' יעקב, ר' אפרים נפתלי הירש היה ראב"ד בלובלין בתקופתו של המהר"ם מלובלין,² ואח"כ ראב"ד בבריסק וראב"ד בלודמיר.³ לא ידוע מתי נולד ר' יעקב, ואולם מסתבר שהיה זה קודם לשנת ש"ב, משום שלפי עדותו של בן דורו,⁴ היה תלמידו המובהק ומקבל דרכו התלמודית של ר' שלמה לוריא (המהרש"ל), שנפטר בשנת של"ד. כמו כן לא ידוע בבירור מי היה חותנו וישנן בפרט זה דעות שונות.⁵

ר' יעקב כיהן תחילה כאב"ד בעיירה ליקאווי שבליטא,⁶ ולאחר מכן היה רב וראש-ישיבה בעיר בריסק דליטא.⁷ ידוע לנו שבשנת שצ"ב כשהיה רבה של עיר זו, כיבד את ר' יום-טוב ליפמן העליר (בעל „תוספות יום-טוב" מרבניה החשובים של קראקא), שנזדמן לשם, לדרוש במקומו בשבת-תשובה.⁸ אולם, את עיקר פירסומו רכש אח"כ כשנבחר לכהן כרב ור"מ בעיר לובלין. רושמי התולדות מניחים⁹ שנתמנה לכהונה זו סמוך לשנת שצ"ד, לאחר פטירתו של רב העיר ר' אפרים זלמן ב"ר נפתלי הירש שור בעל „תבואות שור" הראשון, שכן מסוף שנת שצ"ה ידוע לנו ששימש

1 על קראקא בתקופה זו העיד רב נודע, ר' יעקב ב"ר יוזיפא כ"ץ, בן דורו של הרמ"א: „כל הקצבים זמקרי הבשר המה רבנים חכמים... מלומדים במלחמתה של תורה". ציטוט מתוך תשובה שכתב שנדפסה בסוף שו"ת הרא"ש, ויניציאה שס"ז.

2 ראה: ר"י ליונשטיין, אשכול, כרך ד, תרס"ב, עמ' 184; ר' צבי הלוי הורוויץ, לקורות הקהילות בפולניה, נ"י תשכ"ט, עמ' 181.

3 לפי מקור שמובא שם, ועוד.

4 י"ט איינשטט, דעת קדושים, פטרבורג תרנ"ח, עמ' 84. לדבריו שם, חותנו היה ר' יעקב ב"ר משה, חתנו של המהר"ם מפאדובה. יש הטוענים, שר' יעקב זה הוא נכדו של המהרי"ו וויל. (י' שפירא, משפחות עתיקות בישראל, ת"א תשמ"ב, עמ' 152).

5 תלמידו של ר' העשיל, ר' ישראל עלקושר, בהקדמת הספר „חיבורי ליקוטים", ויניציאה תע"ה. וכן ראה: א' לנדסהוט, תולדות אנשי השם, ח"א, ברלין תרמ"ד, עמ' 69.

6 לפי ליונשטיין (שם, עמ' 186) היתה אשתו בתו של ר' שאול וואהל, נכד המהר"ם מפאדובה. אך ראה בדעת קדושים (שם, עמ' 88) שהיתה נכדתו, וישנן עוד גרסאות. כאן יש להעיר, ר' שאול בנו של ר' העשיל, קורא למהר"ם מפאדובה „זקני" (ראה בתשובתו הנדפסת בסוף שו"ת הרמ"א, ועוד), ואילו אביו משום-מה אינו מציין ייחוס זה (ראה בתשובתו הנדפסת בתוך שו"ת זרע חיים, פיטרקוב תרס"ג, ס"א), וצ"ע אם צדקו הסוברים שגם האב היה מצאצאיו.

7 ש"ב ניסבונים, לקורות היהודים בלובלין, לובלין תר"ף, עמ' 167.

8 רח"נ דמביצר, כלילת-יופי, ח"ב, קראקא תרנ"ג, דף לט א.

9 בדעת קדושים, שם, עמ' 88, מביא גירסה זו ומערער עליה.

מכבר כאב"ד ור"מ שם ¹⁰. ר' יעקב נפטר בלובלין בשיבה טובה בט"ז כסליו שנת ת"ד. הוא העמיד תלמידים ומהם ידוע ומפורסם ר' אהרון שמואל קאידנובר בעל „ברכת הזבח" שהיה גם תלמידו של בנו ר' העשיל ¹¹.

על פי ידיעה אחת, גולד ר' העשיל בשנת שנ"ה לערך ¹², ואולם לא מצאתי מקור לכך. בזיווג ראשון נשא את בתו של ר' משה ר' ליזר'ש, שהיה גביר ופרנס בעיר בריסק ¹³. בזיווג שני נשא לאשה את נכדת השר ר' שאול וואהל מבריסק ¹⁴, כלומר שר' העשיל היה מצד אשתו נינו של המהר"ם מפאדובה, שכן ר' שאול היה נכדו. ר' העשיל שהיה תלמיד אצל אביו ¹⁵, היה גם מסייע לאביו בניהול הישיבות שהקים, וכשנתקבל אביו לרב בלובלין עבר אף הוא לגור בה. לאחר מות אביו היה הוא לריש-מתיבתא בעיר, אבל רב העיר היה ר' נפתלי כץ הראשון בן בתו של המהר"ל מפראג. אחרי פטירתו של ר' נפתלי כץ בשנת ת"י נתקבל כפי הנראה גם לאב"ד. שכן, בחודש כסליו של אותה שנה מכנהו ר' דוד הלוי (בעל הט"ז) ¹⁶ בתואר „מרא דאתרא אביר הרועים" ¹⁷.

על כהונתו מכאן ואילך ישנן שתי גירסאות. רח"נ דמביצר ¹⁸ סבור שאחרי פטירת רבה של קראקא ר' יום-טוב ליפמן העליר בסוף שנת ת"ד, נתמנה במקומו ר' העשיל לרב העיר. ואולם, כשנתיים לאחר מכן – בסוף שנת תט"ז אנו מוצאים אותו נודד בערי אשכנז בדרכו לעיר וינה, שם שהה שנים אחדות. לפי גירסה זו, נסיעתו לשם היתה בשליחות הציבור לצורך גיוס סיוע ועזרה ליהודי פולין. אפשר לפקפק על גירסה זו. שכן, בתעודה שהגיעה לידינו על בקשת עזרה ליהודי שניצל מן ההריגה שהיתה בלובלין בערב סוכות שנת תט"ז, נמצאת גם חתימתו בעיר לבוב שחתם בחודש אדר שנת תט"ז ¹⁹. יש לשער שר' העשיל שהה עדיין בלובלין בראשית אותה שנה שנת תט"ז, וכנראה שאף הוא נמלט מלובלין עקב הפרעות ומצא מקלט ראשון בלבוב, ואחרי כן עבר לוינה. ידועים לנו רבנים נוספים שנמלטו באותה עת מפולין לארצות אשכנז ולוינה ²⁰. ואכן, נמסר לנו על כת"י אודות ר' העשיל שנכתב בו בין השאר: „אחרי שהעתיק דירתו [לוינה] בימי המרד בפולין תט"ז, עם הגאון שעפטייל הורוויץ" (בנו של בעל השל"ה) ²¹. יש לצרף לכך את העובדה שבתקופת

10 כך מכנהו ר' יואל סירקיש (הב"ח), בתשובתו שנחתמה בחדש אב שצ"ה (שו"ת הב"ח, סי' קה).

11 כלילת יופי, שם, דף מ ב.

12 שפירא, שם, עמ' 32.

13 כלילת-יופי, שם, דף מ א. ר' שאול נודע כמלך פולין ליום אחד, ראה אדותיו: צ"ה עדלמן (חן טוב), גדולת שאול, לונדון תרי"ד, ועוד. הכל סבורים שהיה נכדו של מהר"ם מפאדובה. ואולם, בשער הספר „אסיפת הכהן" (אמסטרדם תצ"ב) נרשם שהיה אחיו!

14 כלילת-יופי, שם, לט ב, מ ב. וראה גם „חיבורי ליקוטים" (הערה 5).

15 ט"ז, אבן העזר, סי' קנו סעיף ח.

16 כלילת-יופי, שם, דף מא א.

17 שם, דף מב ב, ודף מה ב ואילך.

18 תעודה זו פורסמה ע"י דוד קויפמן בתוך מאמר שפירסם במונטסשריפט (כתב-עת בגרמנית), כרך 39, עמ' 554 ואילך. אף הוא גורס שם שר' העשיל נמלט מוההרג בלובלין.

19 אודות ר' יונה תאומים, ראה כלילת-יופי, שם, דף מז ב. גם ר' אהרון שמואל קאידנובר ברח מלובלין לאשכנז אחרי ההרג של סוכות תט"ז (ראה הקדמתו לספרו „ברכת-הזבח"). אף אודות הש"ך קיימת השערה שגלה לאשכנז לאחר ששהה בלובלין בעת פרעות תט"ו (ראה: ח"ד פרידברג, בתר כהונה, דראביץ תרנ"ת, עמ' 16). ואולם יש לציין שבאותה שנה היו פרעות גם בקראקא. ראה: מיכאל הנדל, גזירות ת"ח-ת"ט, ירושלים תש"י, עמ' 16 (ע"פ הספר „טיט היין").

20 בתוך מאמרו של לוינשטיין, שם, עמ' 188.

שהותו של ר' העשיל בוינה היה מקדים לחתימתו את התואר „הטרוד ויושב בגולה“²¹, דבר המעיד קרוב לוודאי שלא שהה בה מטעמי שליחות לצורך עזרה עבור יהודי פולין, אלא שמצא בה מקום מקלט. מה גם שאין להניח שהיה שוהה בגלות מרצון זמן רב של כשלוש שנים (ראה לקמן), אם לא שהיה נאלץ לעשות כן.

מכל מקום, שהייתו של ר' העשיל בוינה התארכה עד סמוך לשנת ת"ך. דבר זה מתברר מתוך סיפור שמוסר לנו נכדו, לפיו נחלקו רבנים ששהו בוינה אודות שאלה שנשאלו – בדבר נישואי אלמנה מינקת לפני זמנה – וביניהם היה גם ר' העשיל. אחד הרבנים שהתיר לה להינשא בהסכמת רבנים אחרים, חלה ונפטר באותה שנה. פטירתו היתה בשנת ת"ך, ומכאן שסמוך לה עדיין שהה ר' העשיל בוינה²². ואולם, בקיץ שנת ת"ך כבר שהה ר' העשיל בקראקא וישב בה על כסא הרבנות של העיר, עובדה זו מתבררת מתוך חתימתו בתעודה שבפנקס הקהל של העיר קראקא. ר' העשיל כיהן בקראקא עד סוף ימיו. נפטר בכ' תשרי שנת תכ"ד²³.

בניו הידועים לנו הם: ר' מרדכי, שהיה חתנו של ר' יונה תאומים בעל „קיקיון דיונה“; ר' יששכר בעריש, מנהיג ופרנס בקראקא והמדינה; ר' שאול, שבסוף ימיו מילא מקום אביו כרבה של קראקא, ובנו ר' אריה ליב נודע כרבה של אמשטרדם²⁴. בן נוסף נודע לנו עליו רק מתוך כתה"י שלפנינו והוא הנזכר שם בשמו ר' יהודה ליב²⁵. מבין תלמידיו הרבים נודעו: ר' שבתי כהן, בעל הש"ך²⁶; ר' שמואל ב"ר פייבוש, בעל „בית שמואל“²⁶; ר' אהרון שמואל קאדינבור הנ"ל²⁷, וכן ר' אריה ליב (בנו חורגו של הט"ז ונכדו של הב"ח) בעל שו"ת „שאגת אריה וקול שחל“²⁸.

ב.

גדולתם בתורה של ר' יעקב ובנו ר' העשיל ומקומם כמרבצי תורה ידועים ומפורסמים. אך משנדע מי היו רבותיהם נבין בבהירות מה גדולה היתה חשיבותם כממשיכי השלשלת, וכמוסרי התורה לדורות הבאים. לפי עדות תלמידו של ר' העשיל²⁸, היה ר' יעקב אביו תלמיד המהרש"ל, וממנו קיבל את דרך לימודו, שאותה מסר לבנו,

21 וכן כתב בתוך תשובה אחת: „בעת הזאת שאני יושב בגולה“. תשובות אלו התפרסמו מתוך כת"י ע"י הרב יצחק לוי, הדרום, חוברת כא, תשכ"ה, עמ' 14. גם מהקדמתו לתשובה ששלח ר' העשיל מוינה בשנת תי"ח אל דייני קראקא, בדור שלא היה אז רב בעירם. ואלו דבריו: „ואך מה אדע אשר לא תדעו הר"מ, אכן אין מסרבים לגדולים“ (שו"ת ר' יצחק מפוזנא, מכון ירושלים תשמ"ב, סי' קלג). לפי דעתי אין בניסוח זה משום מחויבות של רב העיר להשיב על שאלה ששאלוהו דייני עירו.

22 רח"ג דמביצר בכלילת-יופי, מערער על תאריך זה וטוען שמדובר בשנת תי"ז (שם, מט ב), אך דבריו אינם נראים.

23 שם, דף מט ב, דף סה א.

24 שם, דף סו א ואילך. בדעת קדושים, שם, עמ' 97, הוזכר בן נוסף בשם ר' אליעזר, אב"ד בדובנא. 25 מעתיק כתה"י הראשון, ראה עמ' קנ. מתוך כת"י אחר שנכתב בשנת תי"א מתברר שהיה לו בן נוסף שכונה „נועליון“ (?) והיה אב"ד בעיר ראקוב. (כת"י אוקספורד, אופנהיים 740, דף 69 ב, צילום ממנו במכון לצילומי כת"י בירושלים, ס' 17288) ואגב, שם (דף 70 א) גם מסופר שתיקן ר' העשיל לומר „פרק שירה“ בכל יום לאחר התפילה.

26 כלילת יופי, שם, דף גה א ואילך. במקום אחד הוא מזכיר את חבורו של הש"ך על שו"ע יו"ד, ראה בהגהותיו לסמ"ג (לקמן במבוא), מצות עשה קמד.

27 בספרו המפורסם על סדר קדשים „ברכת הזבח“ מרבה להביאו, לפעמים בברכת החיים ולפעמים בברכת המתים, וניכר מדבריו שר' העשיל היה בקי גדול בסדר זה. וראה דבריו בהקדמתו לספרו: „הרבה דברים מחבורי הרציתי לפני רבינו הגדול מהר"ר יהושע העשיל זצ"ל וייטבו דברי בעיניו“.

28 ראה הערה 5.

והוא הנחילה לתלמידיו הרבים. וכך מתאר התלמיד את דרך לימודם: „מעולם לא היינו מקשים ממסכת אחרת רק כל החידושים היו באותה הלכה... ובכלל זה שלא להקשות אף באותו פרק מן הלכה שעדיין לא למד... זה אינו דרך לימוד הישיבה לחדד לב התלמידים... ואפילו הלמוד של „על כרחך“ הרחקנו, באשר הוא מקשה איזה קושיא ומחמתה הוא מכריח וממציא איזה פשט אחר בגמרא שאינו כהוגן, ואחר העיון יכולין לתרץ הקושיא, רק באותו מעמד ובאותה שעה של למוד הישיבה אינם יכולין לסתור דבריו במהירות, אם כן זהו למוד של שוא... ותכלית הלמוד שלנו, ללמוד ולחדש חידושים מיניה וביה באותו ענין ובאותה הלכה עצמה אם רב או מעט“. ואף בסיום דבריו ציין: „שקם הגאון מוהר"ר יואל ב"ח והגאון מו"ה יעקב והגאון מו"ה העשיל, וראו להמציא הלימוד ללמוד בדרך אמת כמו שלמדו בעלי התוספות“. דברים אלו נכתבו על רקע לימוד בדרך הפילפולים שהיה רווח בימיהם, ואולם ערכם חורג מגבולות זמנם.

מתוך כתה"י שלפנינו המיוחס לר' העשיל, מתברר שאחד מרבותיו לא היה אלא רבה של קראקא ר' יואל סירקיש בעל הב"ח²⁹, וממילא עלינו להסיק שבדרכו בלימוד התורה היה כעין מיזוג וצירוף של השפעות מדרכו של המהרש"ל המתוארת לעיל, אותה קיבל מאביו, ומדרכו של הב"ח. בהקדמתו לפירושו על טור אבן העזר כותב הב"ח: „לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא על כנו ועל מקומו, לא כדרכי הקצינים בקצה המחנה להראות אומנות פלפולם כמגדל הפורח באויר בין השמים ובין הארץ, לטהר את השרץ“. עתה מתבהרים בדיוקם דבריו הקולעים של ר' חיים יאיר בכרך (בעל „חוות יאיר“), בדור אחריהם: „דוקא כשהחילוק משוכלל על קושיות ותיורוצים אמיתיים, כאשר שמעתי שכך היו החילוקים של הגאונים מו"ה יעקב ובנו מו"ה העשיל“³⁰.

למעלה הזכרתי שבין תלמידי ר' העשיל נודעו במיוחד גדולי הפוסקים: הש"ך והבית שמואל, וכן שר' יעקב ובנו ר' העשיל היו תלמידי המהרש"ל והב"ח. והנה עתה מקבלות עובדות חשובות אלו משמעות מיוחדת. שכן, מתברר שהם שימשו מעין גשר מן הדור הקודם להם לדור שאחריהם, וכצינור רב השפעה למסירת תורתם ודרכם בלימוד התורה ופיסקיהם של המהרש"ל והב"ח, אל כל גדולי הפוסקים ובעלי ההוראה, שהורו את ההלכה בדורות הבאים עד זמנינו. ולא לגזומה העיר תלמידים הנזכר ר' אהרון שמואל קאידנובר, באבחנתו האמיתית שלא הושם לב אליה עד היום: „ומעלתו שם לבו אל האחרונים ספר ט"ז וש"ך... כי ת"ל כל מה שהעלו על ספריהם, על הרוב הדברים הנכונים באו מפי מו"ז ז"ל ומבית מדרשינו“³¹.

29 לב"ח הוא קורא: „מהר"י בב"ח“, בעמ' קפת. בעמ' רלה: „הגאון מו"ז [מורי ורבי] הר' יואל“; בעמ' רסא: „ומו"ז שיחיה“; ובעמ' רמ: „הגאון מו"ז ז"ל“. כתיבת חבורו גמשה זמן רב, וע"כ לפעמים היא מזכירו בחייו ולפעמים לאחר מותו. יש להניח שלמד אצלו בתקופת היותו של הב"ח בבדיסק, בשנים שבין ש"ע-ש"פ, ראה: הרב פרופ' שמואל קלמן מירסקי, בין שקיעה לזריחה, ג"י תשי"א, עמ' 143. ואולם בתשובתו אינו קורה לו מו"ז, ראה: שו"ת זרע חיים, שם, ס"א.

30 בספרו יאיר גתיב, כת"י. דבריו וכן של ר' ישראל עלקושר הנ"ל, הובאו אצל הר"ש אסף, מקורות לתולדות החינוך בישראל, כרך א, ת"א תרפ"ה, עמ' קפת. וראה עוד: ח. ז. דימיטרובסקי, על דרך הפלפול, ספר היובל לכבוד שלום בארון, חלק עברי, ירושלים תשל"ה, עמ' קיא-קפא, ובפרט עמ' קכט הערה 90 ועמ' קמ הערה 154. בתשובותיו של ר' העשיל ניכרת במיוחד חתימתו לאמת ולא לפלפול. ראה דבריו אל בעל „חלקת מחוקק“ בתשובתו הנדפסת בסוף הספר „בית הלוי“ (לקמן הערה 35): „שגם מעלתו יודע שהאמת אתי, ועל הסביר אין לפלפל בסברות“.

31 שו"ת נחלת שבעה, פירדא תנ"ב, סי' ג.

אין פלא איפוא, שפסקיו של ר' העשיל נתקבלו כיסוד וכבסיס לכל משא ומתן בהלכה. דוגמה אחת מני רבות הוא פסקו הנודע בדבר „א' ששחט ז' בהמות, ואח"כ נמצא באחת שניקבו בני-מעיה ונתערבו הטריפות בכשירות, וקודם שנולד הספק נמכר חציה של בהמה אחת בחזקת כשרות“, כאן נשאל ר' העשיל מה דינו של החצי השני הנותר בחנות ³². פסקו בנידון זה הולך ונידון על-ידי גדולי תורה בזמנים שונים, כגון בעל הפרי-חדש, בעל הכרתי-ופלתי, ובעל השב"ש-שמעתתא, ועוד רבים מהאחרונים שאחריהם.

ג.

מעט בלבד מכתביהם של ר' יעקב ור' העשיל נדפסו עד כה. מכתביו של ר' יעקב נדפסו רק תשובות בודדות ³³. תשובה אחת שכתב מצוטטת על-ידי הב"ח, שדן בה באריכות בתוך דבריו בתשובה שלו. כמו כן נזכרו דבריו בתוך ספרי בני דורו ³⁴. מכתביו של ר' העשיל נדפסו: חידושי ב"ק, ב"מ וב"ב (לובלין תמ"ב); הגהות על סמ"ג (קאפוסט תקס"ז); וליקוטים מחדושי על התורה לוקטו בספר חנוכת-התורה (פיטרקוב תר"ס). כן נדפסה חליפת שו"ת בינו ובין ר' משה לימא (בעל „חלקת מחוקק“, על שו"ע אבן העזר), שהיה מקורב אליו והרבה להתכתב עמו ³⁵. לאחרונה פורסמו שלוש מתשובותיו שהיו בכת"י ³⁶, ובהם נכללה גם תשובה לר' גרשון אשכנזי (בעל שו"ת „עבודת הגרשוני“). תשובה אחת שלו מצויה בתוך שו"ת ר' יצחק מפוזנא ³⁷. וכמו כן ראו אור לאחרונה הגהות שלו על ספר „תורת חטאת“ לדבינו הרמ"א ³⁸. עוד מתשובותיו וחדושי נדפסו בספרים שונים ³⁹. ואולם, רק מחדושיהם הנמצאים בשני כת"י המודפסים כאן לפנינו בספר לראשונה, אנו מקבלים מושג-מה על ההיקף הגדול של יצירתם ⁴⁰, שכן מתברר שכל שנדפס ממנה עד כה אינו אלא אפס קצה. ומן הראוי לתאר כאן תחילה את מהותם של כתבי-היד, שעל-פיהם נדפס ספרנו זה.

כת"י א, מכיל הגהות והערות על הטור ⁴¹ חלק יורה דעה, חלק אבן העזר, ומעט לחלק חושן משפט. בעיקרו כולל דברים שכתב והעיר ר' יעקב בשולי ספרי הטור שלו ⁴², אך נוספו בכתה"י גם הערות מבנו ר' העשיל ששולבו בצד דברי אביו ⁴³. ואמנם,

32 שו"ת הגאונים בתראי, טורקא תקכ"ד, סי' ה.

33 בספר „גאון צבי“, פראג תצ"ז, סי' ב, וכן בשו"ת הגאונים בתראי, שם, סי' כז, ובתוך תשובות שכתב הב"ח, שם, סי' כז וסי' לח.

34 סקירה על כך מצויה למשל בקונטרס אחרון של הספר „חנוכת-התורה“, ועוד.

35 שו"ת הגאונים בתראי, שם, סי' ה-ו. וכן בסוף הספר „בית הלוי“, פראג תקנ"א, ועוד.

36 ראה הערה 21.

37 שם.

38 מורה, כרך יא, תשמ"ב, חוברת ג-ד, עמ' יז.

39 לפי עדויות שונות, אבדו רוב כתביו של ר' העשיל, ראה: לוינשטיין, שם, עמ' 188. כת"י א המודפס כאן, אף הוא חסר: בחלק חו"מ אין בו אלא מעט, ואילו חדושי אבן העזר מסתיימים בסי' כח, בעוד שהמחבר מפנה לדבריו בסימנים הבאים שאינם לפנינו (עמ' קיט, כמה פעמים).

40 יש לציין ששייכותם של ההערות לדברי הטור נקבעה ע"י מעתיק כתה"י, ולעתים הוא הסתפק בדבר ומציין שאינו יודע להיכן לשייכם.

41 כעדותו של בעל „חלקת מחוקק“, אבהע"ז, כז סו. כן הוזכרו דבריו, המצויים לפנינו בכתה"י, בספר „בית שמואל“, שם, כח ג.

42 לא ניתן למבוע בוודאות אלו הערות שייכות לו. ואולם במקום אחד מציין המעתיק (בנו של ר')

המעתיק של כל כתה"י שהיה בנו של ר' העשיל (לפי דבריו בסוף חלק יורה דעה), כותב בראש חלק חושן משפט ומציין במפורש בכותרת: „החידושים של אמ"ו זקני", וכנראה כתב כך כיון שרובם ככולם של החידושים הם משל זקינו. אף מתיאורו של ר' דוד אופנהיים בדברי הסכמתו על כתה"י, נראה שחלקו של ר' העשיל היה מועט, שכך כתב על תרומתו לספר: „והוסיף נופך משלו“.

כת"י ב, מכיל חידושי הלכות לחלק חושן משפט והוא מיוחס במפורש בשער שבראש כתב-היד לר' העשיל. כאן נסקור כמה דברים חשובים שנתבררו מתוך עיון בכתב-היד.

כתב-היד הראשון:

תחילה אציין את ההבדלים בין כת"י א ובין כת"י ב, משום שהם מצביעים על כך שר' יעקב הוא שחיבר את הקטעים המדוברים להלן ולא בנו. א) המחבר ממעט להזכיר את ספר הב"ח, ואף כשמזכיר קטעים ממנו אינו מזכירו בשמו אלא בשם מחברו בלבד: „[דברי] ר' יואל“ (יו"ד, עמ' לח, ועמ' קו). במקום אחד אף מתבטא הכותב: „דברי מהר"י [ר' יואל] מקראקא שיבוש“ (שם, קו). מאידך, מחבר כת"י ב מרבה להזכיר את ספר הב"ח, וזן בדבריו באריכות, שהרי, כאמור לעיל, הוא קורא למחברו בתואר: „מורי ורבי“. כמו כן סביר להניח ששימוש בביטוי: „שיבוש“, רגיל הוא אצל בר-פלוגתא, אבל תלמיד על דברי רבו אם ישתמש בביטוי זה, יוסיף בודאי התנצלות מרובה; ב) המחבר מרבה להזכיר את חיבוריו של המהרש"ל שהיה כאמור רבו של ר' יעקב: שו"ת (אבהע"ז, עמ' קכז); ביאוריו לסמ"ג (יו"ד, ג); הגהות לשערי-דורא (שם, יד). אבל יש להעיר שמשום-מה אינו מזכיר את ספרו הנודע של המהרש"ל: ים של שלמה, שחלקים ממנו היו כבר ניתנים להשגה כספרי דפוס. ומאידך מחבר כת"י ב מזכירו כמה פעמים (עמ' רלט ועוד); ג) אופיו של החיבור הערות בשולי הספר, בא לידי ביטוי בהגהות מרובות, ובהערות קצרות ביותר, כמו: „זה אמת“; „יש להסתפק בזה“, ועוד, וכן קצת תיקונים למראי-מקומות; ד) לעתים מברר את זהות בעל השמועה, למשל: „הרשב"א דלעיל הוא רשב"א אחר“ (יו"ד, עמ' נד); „תשובת רמב"ן הובאה בטעות בתשובות רשב"א“ (שם, צ); ה) בתוך החיבור הוא רומז על חיבורים נוספים שכתב (יו"ד, עמ' כא, ועמ' צז).

כתב-היד השני:

א) החידושים הפותחים שנמצאים בפנים בראש כל פסקה ופסקה אינם רק ציטוטים מלשונות הטור והב"י כמו בכתה"י הראשון, אלא גם ציטוטים מלשון הסמ"ע. לעתים אף הובאו דברי הב"י בציטוטים אלה עם סיום: „עכ"ל“ (עמ' שכא), מכך יש להסיק שחידושויו לא נכתבו בשולי הטור אלא בדפים מיוחדים. אך יתכן שאת חידושויו כתב בשולי ספר הסמ"ע שלו⁴³, וממנו הועתקו לכתב-היד; ב) דרכו

העשיל): „הערה בכתב חדש של אבי מורי“ (יו"ד, עמ' נט); „זה ג"כ כתב חדש“ (שם, ס); „בכתב אחר“ (אבהע"ז, עמ' קכו, ועמ' קכז). הערות אלו שייכות לפי דעתי ללא כל ספק לר' העשיל. ⁴³ לוינסטיין, שם, עמ' 188, מצטט דברים מתוך כת"י שהיה לפניו, בלשון זו: „אחרי שהעתיק דירתו [לוינה] בימי המרד בפולין תט"ז, עם הגאון שעפטייל הורוויץ, הצטער מאד על גליון הסמ"ע שהיה חביב עליו מאד, כי נשכח ממנו הכל“. יתכן שכוונתו לכתה"י המקורי שממנו הועתק כתה"י שלפנינו. יש להוסיף ולהעיר שהש"ך מזכיר פעמים רבות גליון סמ"ע של „הגאון אמ"ו ז"ל“ ([1]) (חור"מ, סט יז, ועוד). אכן, דבריו לא הובאו בכתה"י שלפנינו, וברור שאין כוונתו כאן לר' העשיל, שכן הש"ך נפטר

של בעל החיבור לבדוק את הדברים במקורם, ולעתים הוא מעיר שלא מצא את הדברים שם, ומוסיף שאחרים מביאים דברים אלה מאותו מקור (עמ' קסד). מתוך גישתו זו הוא משיג על הסמ"ע שלא ראה את הדברים במקורם (עמ' רו ; ג) מרבה לשאת ולתת בדברי הסמ"ע, ולתרץ את קושיותיו, וכמו כן הוא משווה אותם עם דברי הב"ח בנושא. רבים מחדושי מחבר כתה"י הזה אנו מוצאים בספרים מאוחרים שאף הם כיוונו לכך, כמו: הש"ך, קצות החושן ועוד. אכן, ניתן איפוא לומר שדרכו בחיבור זה השפיעה על דרך וסגנון חיבורו של תלמידו בעל הש"ך ; ד) היה לפניו ספר "מקח וממכר" שחיבר רב האי גאון שנדפס בוויניציאה שס"ב⁴⁴, ומצטט מתוכו בשמו (עמ' רמו). במקום אחד מציין המחבר שהגיע לידו כת"י של הספר "דרישה ופרישה שהיה כתוב על הקלף" (עמ' רס)⁴⁵. השווה עם דבריו של בן דורו ר' יו"ט ליפמן העליר, הכותב בספרו "פלפולא חריפתא" (הוא ספר "מעדני מלך" שנדפס בפראג ש"פ) על בעל הסמ"ע: "לספרו הפרישה לא זכינו עדיין" (ב"מ פ"ח, על סימן ג ברא"ש).

יום ד' לסדר ושמחת בכל הטוב (תשמ"ח).

בחיינו, ואף חיבורו "שפתי-כהן" לחלק חו"מ נדפס בשנת תכ"ג, בעוד רבו ר' העשיל בחיים. ואולם, ר' נתנאל וויל שהיה קרוב משפחתו של ר' העשיל וגולד כמה עשרות שנים אחר פטירתו, מייחס גליון סמ"ע זה שהוכיר הש"ך: "לר' העשיל גר"ו" ? (קרבן נתנאל, עמ"ס כתובות, פ"ב אות ד).

44 ומאידך, בתשובה אחת הוא מתאונן, ובעל מישורים [לר' ירוחם, נדפס ארבע פעמים עד שנת שי"ז] אינו בידי, בסוף ספר "בית הלוי" (הערה 35).

45 אף את שו"ת הב"ח, שבחיינו היו עדיין בכת"י (ונדפסו לראשונה בתנ"ז), הוא מזכיר בחדושינו, דאה בהגהותיו לסמ"ג (לעיל במבוא) מצות-עשה קמד.